

se, että vanhoja stereotyyppiä ja käytettiin häikäilemättömän (kirkko)poliittisen propagandan välineinä.

Näiden suurempien puutteiden lisäksi voitaisiin esittää koko joukko pienempiä huomautuksia. Ohitan ne kuitenkin irrelevantteina tutkimuksen asiasubstanssin kannalta ja siirryn miellyttävämpään aiheeseen – tutkimuksen ansioihin. Niitäkin toki riittää. Ensinnäkin on erittäin hyvä idea hahmotella sääntökuntalaisten elämää kolmen keskeisen lupauksen kautta, sillä niihin todellakin sisältyy luostarielämän kova ydin. Tämä oivallus kantaa kirjaa varsin pitkälle. Dispositio on selkeä ja mielekäs. Asiat tulevat käsitellyksi omalla loogisella paikallaan. Tottelevaisuuden, köyhyyden ja siveyden ulkopuolelle jäävien tärkeiden ilmiöiden niputtaminen termin *stabilitas* alle on myös ovela ratkaisu. Kenties kaikki luvussa käsitellyt asiat eivät ahtaasti ottaen kuulu käsitteen *stabilitas* alle siten kun se tuolloin ymmärrettiin, mutta ainakin ne on tyylikkäästi paketoitu omaksi osastokseen.

Teoksen ilmeisiin vahvuuksiin kuuluu lähteiden kriittinen ja tyhjentävä käyttö. Ilahduttavaa on, ettei Kaartinen erehdy missään vaiheessa ottamaan propagandistisessa hengessä laadittuja lähteitä objektiivisina kuvauksina luostarielämästä. Kirjassa puntaroidaan tasapuolisesti niin reformoijien kuin luostarilaitoksen ymmärtäjienkin näkökohtia ja esitetään perusteltuja oletuksia siitä, kuinka suuri yleisö suhtautui näihin kysymyksiin.

Kaartisen johtopäätös, jonka mukaan enemmistön kuva

sääntökuntalaisista oli, ellei suorastaan positiivinen niin ei ainakaan negatiivinen, on nähdäkseni perusteltu ja uskottava. Ylipäätään on ilahduttavaa huomata, että Kaartinen liittyy siihen modernien tutkijoiden alati kasvavaan joukkoon, joka näkee uskonpuhdistuskauden historiassa jatkuvuuden muutoista keskeisempänä tekijänä. Aivan liian usein aiempi historiantutkimus on korostanut reformaatiota käännekohtana, mitä se ei monessakaan suhteessa ollut. Jatkuvuutta korostavaa koulukuntaa nimitetään muodikkaasti revisionistiseksi.

Kaartisen tutkimuksen vahvuuksiin kuuluu myös sen luettavuus. Siinä kuvataan 1500-luvun alkupuolen sääntökuntalaisen elämää ja siihen liittyneitä ongelmia ilahduttavan ymmärtävällä ja sympaattisella otteella. Olisikin toivottavaa, että tekijä jossakin vaiheessa julkaisisi teoksestaan hieman yleisemmällä tasolla liikkuvan suomenkielisen laitoksen, sillä maassamme on julkaistu kovin vähän luettavia ja samanaikaisesti tieteellisesti kelpollisia monografioita keskiajan ja varhaisen uuden ajan historiasta – puhumattakaan sääntökuntalaisista. Kaikenkaikkiaan Kaartisen väitöskirja puutteineenkin edustaa Suomessa edelleen valitettavan harvinaista kansainvälistä tasoa olevaa vanhempien aikakausien tutkimusta, jolla on käyttöä muuhunkin kuin julkaisuluettelon täytteeksi.

Jussi Hanska

Moniarvoisuuden käsitteet 1700-luvun alun Englannissa

Pasi Ihalainen: The Discourse on Political Pluralism in Early Eighteenth-Century England. A Conceptual Study with Special Reference to Terminology of Religious Origin. Bibliotheca Historica 36. Hakapaino Oy: Helsinki 1999. 375 s.

■ *Pasi Ihalaisen* väitöskirja on oppinut tutkimus kielestä, jota Englannissa käytettiin ajanjaksoilla 1690–1742 poliittisen keskustelun ja poliittisten käytäntöjen kuvaamiseen ja selittämiseen.

Tutkimuksen muotona on mitä perusteellisimmin ja taitavasti toteutettu avainkäsitteiden käytön analyysi. Työssä oletetaan tiettyjen usein käytettyjen avainkäsitteiden osoittavan, että moniarvoisuuden hyväksyminen oli valtaamassa alaa niin uskonnossa kuin politiikassakin. ”Moniarvoisuudella” kirjoittaja viittaa sellaisten kirkollisten ja poliittisten hallintojärjestelmien olemassaoloon, joissa yritykset teologisen tai poliittisen yhdenmukaisuuden toteuttamiseksi eivät enää tehonneet eivätkä enää nauttineet lain antamaa suojaa.

Lisäksi moniarvoisessa järjestelmässä vallitsi mielipiteiden ja näitä mielipiteitä edistämään muodostettujen organisaatioiden moninaisuus, ja ai-

kalaiset myös tiedostivat tämän arvojen ja organisaatioiden moninaisuuden.

Työnsä aluksi Ihalainen osoittaa vakuuttavasti uskonnon jatkuvan merkityksen 1700-luvun alun Englannissa. Viimeaikaiseen tutkimukseen nojautuen Ihalainen on perustellun skeptinen tarkastellessaan tulkintoja, jotka ovat korostaneet poliittisen elämän ja keskustelun maallistumista. Hän osoittaa, että klassisen tasavaltalaisuuden ja luonnonlakiteorian vaikutuksesta huolimatta poliittinen keskustelu oli, aivan kuten 1600-luvulla, edelleen mitä suurimmassa määrin riippuvaista uskonnollisesta keskustelusta. Hän osuu oikeaan todetessaan, ettei poliittisessa keskustelussa käytettyä sanastoa, sen etymologiaa ja käsitteellistä pohjaa ole analysoitu yhtä perusteellisesti mainion vallankumouksen (1688) ja Sir Robert Walpolen hallituksen kaatumisen (1742) välisen ajan kuin vuosien 1603–88 osalta.

Työssä on analysoitu käsitteitä sen arvioimiseksi, missä määrin aikalaiskirjoittelussa on löydettävissä poliittisen moniarvoisuuden muotoutumista. ”Käsitteillä” kirjoittaja viittaa tutkittavalla aikakaudella eläneiden ihmisten uskomuksiin ja käytäntöihin sekä sanoihin, joilla nämä ilmaistiin. Termi ”käsite” on siis erotettava käsitteistä, joita historiantutkijat ovat jälkiviisaasti käyttäneet pitkän aikavälin kehityskulusta.

Hyvä esimerkki jälkimmäisistä on J. H. Plumbin käyttämä ”poliittisen stabiliteetin” käsite, jolla Plumb viittasi vuosien 1675 ja 1725 välisen ajan

Englannin kehitykseen. Ihalainen sen sijaan korostaa, että käsitehistoria on parasta ymmärtää ”käsitteiden kontekstuaalisena historiana” (s. 37) ja onkin nähnyt paljon vaivaa sijoittaakseen sanojen käyttöä tarkastelevan tutkimuksensa asianmukaiseen historialliseen kontekstiin.

Eräs työn vaikuttavimmista piirteistä onkin sellaisten historiallisten tapahtumien ja teemojen jatkuva tiedostaminen, joilla oli vaikutusta uskonnollisessa ja poliittisessä keskustelussa käytetyn kielen muotoutumiseen.

Ihalaisen lähteistöstä löytyy sanakirjoja, merkittäviä poliittisia tutkielmia, aikakauslehtiesseitä, poliittisia pamfletteja ja kirjoitelmia, poliittisia saarnoja (jotka muodostavat tietenkin vaikeasti määriteltävän lähderyhmän), liturgisia tekstejä sekä ajanvietelukumistojen, balladien, draaman ja runouden kaltaista kansankirjallisuutta. Lisäksi tutkimuksessa on hyödynnetty julkaistuja käsikirjoituskokoelmia, joita onkin tutkittavalta ajalta saatavissa poikkeuksellisen runsaasti. Ihalainen tarjoaa seikkaperäisiä ja hyödyllisiä biografisia tietoja tutkituista kirjoittajista ja listaa lähteistössä esiintyvät *party*-termin käyttöön pohjautuvat yhdyssanat.

Vaikka voidaankin väitellä kunkin lähdetyyppin suhteellisesta painoarvosta, on aivan selvää, että kirjoittaja on tutustunut erittäin laajaan ja monipuoliseen lähdemateriaaliin, toteuttanut hedelmällisen vertailun avainkäsitteiden eri käyttäjien kesken, huomionut käsitteistön käytössä ajan kuluessa tapahtuneet muutokset

sekä koonnut ja järjestänyt erittäin laajan, päätelmiään tukevan aineiston. Hän on tutkinut tarkasti myös historiantutkijoiden usein sivuuttamien mutta omana aikanaan merkittäviä traditionalistisia aatevirtauksia (*non-jurors*, *Jacobites*) lähellä olleiden kirjoittajien, kuten Thomas Hearnen ja Charles Leslien tekstejä. Jos lähteistöön halutaan jotakin lisätä, voisi sellainen olla Robert Nelsonin *Companion to the Festivals and Fasts of the Church of England* (1706), josta oli vuoteen 1736 mennessä otettu jo kuusitoista painosta ja joka mainiolla tavalla osoittaa liturgiselle kirjallisuudelle luonteenaista jatkuvuutta.

Ihalainen tarkastelee yksityiskohtaisesti sellaisten ilmausten kuten *uniformity*, *diversity*, *schism*, *sect*, *heresy*, *freethinking*, *zeal*, *enthusiasm* sekä ennen muuta *party*, *faction*, *Whig* ja *Tory* merkityksissä ajan myötä tapahtuneita muutoksia.

Näitä termejä analysoidaan taitavasti, selkeästi ja anakronistista ajattelua viimeiseen saakka välttäen. Kirjoittaja pitää koko ajan esillä uskonnon ja politiikan väliset vaikutusyhteydet. Myös aikakauden merkittävimmät konfliktit, ennen muuta suvaitsevaisuudesta käyty keskustelu, Sacheverellin tapaus, ns. bangorilainen kiista ja yritykset yhtenäisen, puolueista vapaan Walpolen vastaisen opposition muodostamiseksi, on kuvattu vakuuttavalla tavalla.

Johtopäätöstä (s. 326), jonka mukaan ”uskonnollisen ja poliittisen keskustelun välillä oli tapahtumassa asteittainen eriytyminen”, kirjoittaja tarken-

taa korostamalla johdonmukaisesti ja perustellusti tuon muutoksen hitautta. Teesi, jonka mukaan poliittisen keskustelun kielessä tapahtuneet muutokset heijastivat uskonnollisen ja poliittisen moniarvoisuuden kasvavaa – joskin ajoittain vastentahtoista – hyväksyntää, saa työssä tuekseen perinpohjaiset viittaukset alkuperäislähteistöön.

Kirjan teema on kunnianhimoinen, eikä sen vuoksi ole yllättävää, jos tekijän metodeihin, väitteisiin ja päätelmiin kohdistetaan kysymyksiä. Seuraavat kommentit on kuitenkin tarkoitettu jatkokeskustelujen lähtökohdiksi enemmän kuin suoraksi kritiikiksi kirjaa kohtaan.

Tekijä tekee selväksi, että hänen käsittelemänsä uskonnollinen keskustelu oli nimenomaan protestanttista keskustelua. Hän viittaa kyllä lyhyesti Englannin katolilaisiin (s. 66), muttei pohdi laajemmin heidän poliittista merkitystään muutoin kuin kielteisessä merkityksessä. Näin sillä perusteella, että katolilaisia oli vähän ja että he asuivat hajallaan. Tämä on sinänsä järkevä oletus, mutta muiden muassa J. Bossy ja E. Duffy ovat tulkinneet katolisen yhteisön säilymisen 1700-luvun Englannissa positiivisemmin sanakääntein. Itse asiassa katolisuuden säilymisen huomioiminen saattaisi vahvistaa Ihalaisen moniarvoisuusteesiä, sillä 1700-luvun järjestelmässä yhdistyivät toisaalta teoriassa vallinnut anglikaaninen hegemonia, jota tuettiin tiukalla lainsäädännöllä, ja toisaalta ääneen lausumaton moniarvoisuuden hyväksyminen käytännössä.

Edellyttäen, että katolilaiset eivät tukeneet jakobitismia tai harjoittaneet merkittävää käännytystyötä, valtio jätti heidät rauhaan. Katoliset kirjoittajat, kuten Richard Challenor (1691–1781) saattoivat julkaista näkemyksiään, ja on syytä muistaa, että Alexander Pope – johon viitataan hakemistossa vain kahdesti – oli hänkin katolinen. Lisäksi tekijän varuksellisia vuoden 1689 suvaitsevaisuuslakia koskevia huomioita (s. 67–69) olisi voinut laajentaa mainitsemalla, että huomattava määrä dissentereiden kappeleita sai laillisen aseman pian lain säätämisen jälkeen. Michael Wattsin *The Dissenters: From the Reformation to the French Revolution* (Oxford, 1978) olisi tässä suhteessa hyödyllinen sekundäärilähde.

Eräs lain seuraus oli kirkon tuomioistuinten arvovallan lasku uskonnollisen yhdenmukaisuuden valvonnassa seurakuntatasolla. Lisätodisteita valtion kasvaneesta protestanttisen eriuskoisuuden hyväksynnästä hannoverilaisen kruununperimyksen jälkeen löytyy vuoden 1715 mellakkalain kohdasta, jossa dissentereiden rukoushuoneita vastaan hyökkäämisestä tehtiin törkeä rikos, sekä Yrjö I:n vuonna 1723 perustamasta *Regium Donum* -säätioستä, joka tuki köyhiä eriuskoisia pappismiehiä ja heidän leskiään. Kaikki nämä ovat osoituksia käytännön moniarvoisuudesta, joka tuki tutkimuksen kohteena olevia kielellisiä muutoksia.

Lyhyt mutta erittäin terävä skisma-termin merkitystä käsittelevä alaluku (s. 147–152) osoittaa, miten termin käyttö

kielteisessä merkityksessä saattaa paljastaa puheena olevan asian muodostuneen kasvavassa määrin osaksi arkipäivän todellisuutta. Samaa voitaisiin sanoa sanasta *separatist*, jonka Johnson sanakirjassaan määritteli sanoin "One who divides from the church; a schismatic; a seceder."

Kun pidetään mielessä Johnsonin määritelmä sanalle *schismatic* ("One who separates from the true Church"), pejoratiivinen merkitys näyttäytyy kiistattomana. Johnson lainasi usein Edward Stillingfleetin teosta *The Mischief of Separation* (1680), ja hänen korkeakirkollista Elijah Fentonia koskeva kommenttinsa teoksessa *Lives of the Poets* on myös huomionarvoinen: "I never heard that the enthusiasm of Opposition impelled him to separation from the Church."

Vaikkei Fenton koskaan saanutkaan Cambridgesta tutkintoa, koska kieltäytyi vannomasta uskollisuutta vuoden 1688 jälkeiselle hallitukselle, hän ei kuitenkaan koskaan liittynyt ääriryhmään, joka tunnettiin nimellä *non-jurors*.

On täysin ymmärrettävää, että Ihalaisen tutkimus rajoittuu Englantiin ja pääasiassa englantilaisiin kirjoittajiin. Toisaalta 1700-luvun tutkijat ovat yhä enemmän painottaneet Englannin tutkimista brittiläisessä ja itse asiassa koko Brittein saarten kontekstissa. Vaikken esitäkään, että Ihalaisen olisi pitänyt ottaa myös skotlantilaiset kirjoittajat mukaan lähteistöönsä, olisi kenties kannattanut mainita, että hänen tutkimansa moniarvoisuus on nähtävissä Englannin lisäksi myös koko Britanniassa.

Britanniassa oli olemassa rinnan kaksi valtionkirkkoa: Skotlannin presbyterisen kirkon asema tunnustettiin Vilhelm III:n hallituskauden alussa ja vahvistettiin Ison-Britannian unionin yhteydessä 1707, kun taas tory-johtoinen hallitus säädätti vuonna 1712 suvaitsevaisuuslain, jolla suojattiin Skotlannin episkopaalisen kirkon jäsenten asema. Vaikka näitä uskonnollisia vapauksia rajoitettiin huomattavasti whig-hallituksen toimesta vuoden 1715 jakobiittikapinan jälkeen, Skotlannin episkopaalisen kirkon jäsenillä oli jatkuvasti huomattavaa aatteellista vaikutusta, varsinkin mitä korkeakirkolliseen ideologiaan tulee.

Myös termien "ortodoksia" ja "heterodoksia" merkitystä käsittelevä osuus (s. 135–139) antaa kommentoimisen aihetta. Yksi merkittävimmistä "vääristä mielipiteistä" – joiksi John Wesley siis heterodoksian määritteli (s. 138) – oli kolminaisuusopin hylkääminen. Moniarvoisuuden kieltä koskevalle teesille olisi todennäköisesti löydettävissä lisäperusteita kiinnittämällä enemmän huomiota tähän heterodoksian merkittävään muotoon. Kuten Ihalainen toteaa (s. 24), J. C. D. Clark on tulkinnut kolminaisuusoppia koskevan heterodoksian poliittisen radikalismien pääasialliseksi innoittajaksi. Kolminaisuusopin vastaisen kantojen julkitulo näkyy esimerkiksi vuonna 1698 säädetyssä jumalanpilkkalaissa, joka ulotti rikosoikeuden koskemaan myös tällaisten ajatusten levittämistä.

Lisäksi termi "unitaari" esiintyi englannin kielessä en-

simmäistä kertaa 1680-luvulla. Termiä ei käytetty yksinomaan kielteisessä sävyssä, kuten esimerkiksi Stillingfleet teki vuonna 1697, vaan myös myönteisessä merkityksessä unitaarisia ajatuksia kannattaneiden Stephen Nyen (1687) ja Thomas Emlynin (1705) omaksumana itse-määrittelyn terminä. Professori Clark on esittänyt, että esimerkiksi John Locke vaikutti englantilaiseen ajatteluun ratkaisevasti edistäessään socinolaaisuutta, ei niinkään parlamentaarista demokratiaa puolustamalla.

Joka tapauksessa Lockea viime aikoina tutkineet John Marshall (John Locke: Resistance, Religion, Responsibility, Cambridge, 1984) ja Alan Sell (John Locke and the Eighteenth-century Divines, Cardiff, 1997) ovat kiinnittäneet huomiota Locken kolminaisuusoppia koskeviin heterodoksisiin ajatuksiin. Tutkimuksen tätä kohtaa (s. 72) olisi siis ollut mahdollista laajentaa kiinnostavalla tavalla.

Tekijä on oikeassa korostessaan saarnojen merkitystä niin poliittisten kuin teologistenkin mielipiteiden muovaamisen ja julkistamisen välineinä. Hän on hyvin perillä kirkkovuoden vuosipäivistä, jotka tarjosivat mahdollisuuksia katolisen uskon ja kapinoinnin tuomitsemiseen sekä Jumalan kiittämiseen siitä, että monarkia oli palautettu vuonna 1660. Mikäli tekijä haluaa jatkaa näiden kysymysten tutkimista, hänen kannattaisi tarkastella joitakin Raamatun avaintekstejä, jotka toimivat saarnojen innoituksen lähteinä.

Esimerkiksi Warrenin saarnan Religion and Loyalty inse-

parable (1745) yhteydessä (s. 80) voisi mainita, että kehoitus välttää kanssakäymistä muutosta kannattavien kanssa perustuu Raamatun tekstiin (Sananl. 24:21), jota papisto käytti usein vallitsevan järjestelmän puolesta saarnatessaan. Tutki-joilla on käytettävissään kaksikin lähdettä näihin teksteihin viittaamista ja niissä esiintyviä avainsanoja selvittäessään: John Cooken The Preacher's Assistant (2 osaa, Oxford, 1783) sekä vähemmän tunnettu uudistettu ja laajennettu laitos samasta teoksesta (J.G. Spaulding painamaton editio, 6 osaa, 1987, Henry E. Huntington Library).

Muut havaintoni ovat jokseenkin vähäisiä. Tekijä kirjoittaa, ettei uskonto enää 1700-luvulla aiheuttanut avointa väkivaltaa (s. 28), mutta tähän yleistykseen on olemassa huomionarvoisia poikkeuksia, joista mainittakoon dissentterien vastainen mellakointi vuosina 1710 ja 1715, juutalaisille myönnettyjen oikeuksien vastainen agitaatio vuonna 1753, Gordonin mellakoiden katoli-suudenvastaisuus vuonna 1780 sekä unitaarien vastaiset Priestleyn mellakat ja vastaavat levottomuudet vuonna 1791.

Sanomalehdistö sivuutetaan työssä melko lyhyesti (s. 52) toteamalla sen kertovan vain vähän moniarvoisuudesta käydystä keskustelusta, mutta kuitenkin esimerkiksi Nathaniel Mistin torylaiset sanomalehdet sisältävät melkoisesti ensikäden määritelmiä torylaisesta ideologiasta ajalta, jolloin whigit pitivät valtaa.

Kenties myös professori Clarkin väitteitä jumalallisen oikeuden monarkian säilymi-

sestä ”maanalaisessa” muodosaan olisi ollut mahdollista testata laajemmin Ihalaisen käyttämää lingvististä lähestymistapaa vasten.

Kaiken kaikkiaan ei ole epäilystäkään siitä, että Ihalaisen tutkimus tarjoaa uutta tietoa 1700-luvun alun poliittisesta keskustelusta. Se ansaitsee laajan lukijakunnan huomion.

G. M. Ditchfield

Aktivismi elämänasenteena

L. J. Niinistö: Paavo Susitaival 1896–1993. Aktivismi elämänasenteena. Suomen Historiallinen seura. Bibliotheca historica 29. Helsinki-Tampere 1998. 256 s. Kuvitettu.

■ Elämäkerta, biografia on yksi kriittisen historiantutkimuksen legitimi genre. Teoksessaan ”Nykyajan historiantutkimuksen menetelmät” professori Pentti Renvall nostaa juuri elämäkertatutkimuksen yhdeksi merkittäväksi osa-alueeksi. Elämäkerta saattaa tuntua myös hedelmälliseltä tutkimusaiheelta akateemista väitöskirjatyötä ajatellen. Näennäinen helppous saattaa työn tekovaiheessa muuttua kuitenkin vuotta suuremmaksi vaikeudeksi. Miten tehdä elämäkerrasta väitöskirja ja mikä tekee elämäkerrasta väitöskirjan.

Akateeminen opettajani, poliittisen historian professori

Lauri A. Puntila joutui 1960-luvulla pohtimaan samaa ongelmaa nimenomaan poliittisen historian tieteenalan kannalta, kun hänen ”tohtorileipomossaan” maisteri Usko Voitto Jalo Setälä ehdotti väitöskirjan aiheeksi etäisen sukulaisensa Emil Nestor Setälän elämäkerta. Puntila lähti siitä, ettei E. N. Setälän kokonaiselämäkerta sellaisenaan täytä poliittisen historian vaatimuksia väitöskirjan aiheena. Hän pani tohtoranttinsa valitsemaan Setälän poliittisesta toiminnasta sellaisen alueen, jonka hän katsoi sekä Setälän oman uran että myös kansallisesti ja valtiollisesti merkittävimmäksi. Näin aikanaan näki päivänvalon U. V. J. Setälän väitöskirja ”Suomen kansallisen ortodoksisen kirkkokunnan syntyvaiheet”. Setälästä tuli Setälällä lopulta valtiotieteen tohtori ja myöhemmin dosenttikin poliittisen historian laitokselle.

Kotkalainen kansantaiteilija Veikko Lavi kertoi laulussaan totuuden, että ”jokainen ihminen on laulun arvoinen ...”. Voidaan ehkä ajatella sillanpääläisästi, että jokainen ihminen on kirjan arvoinen. Jokainen on yksilö, jokaisessa ihmisessä on ihmisyyttä, joka on luonnon kannalta tärkeää. Voidaanpa vielä ajatella, että jokainen ihminen on elämäkerran arvoinen. Mutta, milloin elämäkerrasta kannattaa tehdä väitöskirja ja minkälaisen ihmisen elämästä sellainen kannattaa tehdä?

Voidaan luonnollisesti ajatella, että kuvattava ja tutkittava kohde on *a priori* kerta kaikkiaan niin merkittävä historiallinen henkilö, että se yksistään tekee oikeutetuksi elä-

mäkertäväitöskirjan. Suomen historiastakin tällaisia henkilöitä löytyy runsaasti, Mannerheim, Paasikivi, Kekkonen, Sibelius jne. He säteilivät vaikutustaan ympäristöönsä. Renvallilaisittain voidaan ajatella myös toisenlaista ratkaisua. Etsitään vähemmän merkittävä henkilö, jonka elämän ja toiminnan kautta tarkastellaan aikakauden kehitystä. Päähenkilö itse on toki vaikuttaja, mutta hän muodostaa samalla aivan kuin ikkunan menneisyyteen, omaan aikakauteensa. Henkilön ja hänen yhteiskunnallisen, sotilaallisen tai poliittisen roolinsa, tekemisensä kautta avautuu mennyt aika-kausi tutkijalle. Tutkittava persoona on Renvallille eräänlainen ”rakennekokonaisuus”, joka pitää menneisyyden kuvaa kasassa. Tällaisia esimerkkejä ovat Arvi Korhosen ”Eerikki Antinpoika”, jonka kautta Ruotsin suurvaltapoliittikka Baltiassa 1600-luvulla avautuu, tai Eirik Hornborgin ”Karolinen Armfelt”, joka freskon tavoin avaa lukijan eteen Ruotsin suurvalta-ajan romahduksen Suomessa, Isonkyrön Napuen kentillä tai Norjan Tydalenin tuntureilla.

L. J. Niinistön väitöskirjassa Paavo Susitaival 1896–1993 ei ole valittu näistä kumpaakaan tietä. Voidaan eittämättä esittää kysymys, onko ihminen Paavo Susitaipaleen elämänkaari kokonaisuudessaan väitöskirjan arvoinen? Ensimmäinen vaihtoehto voidaan sulkea heti pois: Paavo Susitaival ei ole suomalainen suurmies, ei edes merkkimies. Hän kuului – kuten kirjoittaja itsekkin toteaa – ”kakkosketjuun”. Tuskin edes tähän ketjuun, johon hyvin